

באביב 1951, באחד הוויכוחים המרים עם ראש האופוזיציה מנחם בגין, אחר שבגין הסתייע בנאום שלו בציטטה מסוימת מהעתון "הארץ" (שהבעלים והעורך הראשי היה גרשום שוקן), השמיע ראש הממשלה דוד בן גוריון הערה סרקסטית שהרגיזה לא רק את העתונאים אלא אף חברי כנסת רבים, בתוכם חברי מפלגתו. "מה זה עתון?" – קרא אז בן גוריון לעבר בגין – "אדם שיש לו כסף שוכר פועלים והללו כותבים מה שהוא רוצה". בהשפעת הערתו זו של בן גוריון כתב עורכו הראשי של "מעריב", ד"ר עזריאל קרליבך, מאמר נרגש תחת הכותרת: "מה זה עתון?" שבו פרש את האני מאמין המקצועי והצינוני שלו, על מהותו של העתון האידיאולוגי בעם היהודי ועל מלאכתו של העתונאי. פירסמנו בשעתו מאמר זה במלואו ("קשר" מס' 11, מאי 1992).

42 שנה אחרי אותם חילופי דברים בכנסת, הוציאה שופטת בית הדין האזורי לעבודה בירושלים, אלישבע ברק, פסק דין בתביעתה של העתונאית ג'ואנה יחיאל נגד העתון "ג'רוזלם פוסט", ששלוש מילותיו הראשונות הן: "הככל עובד העתונאי?" ועניינו זכויות העתונאי מול, או בצד, זכויותיהם של הבעלים והמ"ל.

את פסק הדין האמור אנו מביאים בחוברת זו בנוסחו המקורי וכן בתרגום מלא לאנגלית. שנות דור חלפו בין שני האירועים הנזכרים לעיל, אך לא זו בלבד שהן לא היקחו את חודו של הוויכוח הפילוסופי והמקצועי, אלא אף הקצינו והחריפו אותו, בעיקר בגלל השינויים המהפכניים שהתחוללו ומתחוללים כל העת בתקשורת ההמונים על כל הסתעפויותיה, ובעיקר בעתונות המודפסת.

"הככל עובד העתונאי?" – זו רק השאלה הראשונה שהשופטת ברק שואלת את עצמה ואת בעלי הדין. נלוות וצמודות לשאלה זו כמה שאלות נוספות שבהן מתלבטת העתונות בישראל – הבעלים והעובדים כאחד – כמה כמרבית העתונים בכל העולם החופשי. השאלות האחרות הן: האם הפררוגטיבה הניהולית היא זכות מוחלטת של המעביד? שאם לא כן, מה גבולותיה? מהו האיזון הראוי בין זכויותיהם של בעלי עתון והמ"ל מול הזכות של עתונאי לביטוי חופשי בעתונות חופשית? מה זכותו של הבעלים או המ"ל כלפי עורך העתון וזכותו של העורך בתוך ממלכתו? מהי זכותו של ציבור קוראי העתון והציבור בכללו במדינה חופשית, שבה אמורה התקשורת להיות "שוק לחילופי רעיונות", מול זכויותיהם של בעלי עתון ועובדיו?

התביעה של העתונאית נגד העתון שבו עבדה היא, על פני הדברים, תביעה מקצועית שצריכה להשיב על השאלה האם בנסיבות החדשות שנוצרו במקום עבודתה יש לראות כמכתב פיטורין את מכתב ההתפטרות ששלחה להנהלת העתון, ולפיכך לא זו בלבד שהיא זכאית לפיצויי פיטורין, אלא לאותו שיעור של פיצויים מוגדלים שנהגה ההנהלה לשלם במקרים

דומים לזה שלה. אך זאת "על פני הדברים", שהרי כדי להשיב על שתי השאלות חייבת השופטת גם להשיב לשאלה שלישית הנובעת משתי הראשונות, היינו – באיזו מידה רשאים בעלים ומ"ל של עתון להתערב בעבודתם של עתונאים. ממילא נסוב המשפט גם על כל אותו מיקבץ של בעיות פוליטיות, חברתיות ומקצועיות שמעוררת השתלטות בעלי הון פרטיים ותאגידים על יותר ויותר עתונים ביותר ויותר מדינות בעולם. מדובר בעיקר במדינות שאזרחיהן נתונים למחלוקות פוליטיות, לסיכסוכים חברתיים, למאבקים אתניים ודתיים וכדומה – מצבים שבהם אמור העתון לנקוט עמדה ולהדריך את הציבור. פסיקתה של השופטת, שלפיה "הבעלים והמ"ל מוגנים על ידי זכות יסוד של חופש הביטוי, אך זכות זו מתאזנת לעומת זכותם של עורכים ועתונאים לחופש העתונות, להבעת דעות משלהם", וקביעתה האחרת, שלפיה יש למנוע מצב שבו "מי ששולט שליטה פיננסית בעתונות גם ישלוט בדעותיו של הציבור", עוררו תגובות ערות בציבור העתונאים בישראל, כמו גם בין בעלים ומ"לים של עתונים. אחת הדעות המנוגדות הקיצוניות פורסמה בכתב העת "אותות" (יולי 1992) ביטאון איגוד המפרסמים בישראל. זו תגובתו של ד"ר שמואל ליימן-וילציג, ראש היחידה לתקשורת באוניברסיטת בר אילן בחוג למדע המדינה, הטוען שיש בפסק דין זה משום הפרת זכות הקניין של בעל עתון. המחבר מונה בתוך זכות הקניין לא רק את הרכוש החומרי של העתון (דפוס, בניין ועוד) אלא גם את התוכן המערכתי, ולפיכך הוא מציע שהנתבעת ("הפוסט") תגיש ערעור על פסק הדין ואולי אפילו תפנה לבג"ץ. ואמנם הוגש ערעור על פסק הדין של השופטת ברק לבית הדין הארצי לעבודה, ובוודאי עוד יישפך הרבה דיו או יושחתו הרבה מילים במעבדי התמלילים עד שבית הדין הארצי יתפנה לדון בו.

ד"ר ליימן-וילציג מרחיק לכת עד כדי אמירה שלפיה "עתונאי המועסק על ידי בעל עתון, אין חופש הדיבור חל עליו", מאחר ש"מצבו אינו שונה מעובד כלשהו בחברה עיסקית כלשהי". אליבא דד"ר ליימן-וילציג, מעמדו של העתונאי הוא כמעמדו של דובר בפירמה פרטית ו"כלום ייתכן שדובר יפעל באורח עצמאי ויביע כל מה שעולה על רוחו?" יתר על כן, ד"ר ליימן-וילציג סבור, ש"אם פסק דין זה יהפוך לתקדים הקובע נורמה חדשה בתקשורת הישראלית, יתחילו העורכים הראשיים להעדיף עתונאים צייתנים ופחות עצמאיים, מחשש לאיבוד שליטה על עובדיהם ועל עתונם וכולנו נצא בהפסד". אינני מקבל גישה זו ואני משוכנע שאינני יחיד בדעוזה בנדון. אינני מקבל שמעמדו של עתונאי בעתונו הוא כמעמדו של דובר בפירמה פרטית ואינני מקבל שבעקבות "הנורמות החדשות" כביכול, יתחילו עורכי עתונים לגייס רק עתונאים צייתנים ופחות עצמאיים. מן הסתם יש בתוכנו גם עתונאים "צייתניים" באותו מובן שהמחבר רומז לו, אבל ככלל,

המערכתית של העתון. הייתי שותף לרצונו של מר יצחק רבין שהביע תקווה כי אחר שעמיתי ואני רכשנו את ה"פוסט" ב-1989, יחדל העתון להיות "פרראש"פי". עשיתי כך ואני גאה בעובדה זו על אף המתרחשות ששינוי זה במדיניות גרם ביני לבין ידידים בישראל ובקהילה היהודית הבין לאומית. בצער אני נאלץ לחלוק על העמדה שנקט ה"פוסט" ביחס להסכם שהולך ונרקם.

במאמרו מונה הבעלים של ה"פוסט" נקודות שונות שבהן הוא חולק על דעתם של עורכיו. ארבעה ימים לאחר מכן ("פוסט", 14 בספטמבר) פירסם המו"ל של העתון יהודה לוי תשובה למר בלק בכתורת "סיכון גדול מדי" (Too Great a Risk) ובו הוא דוחה אחת לאחת את הנחותיו של מר בלק. ב-19 בספטמבר הצטרף לוויכוח גם מר דוד גרוס, מי שהיה עורכו של העתון אחר ה"מהפך", במאמר Panicky Run for Peace (ריצה מבוהלת לשלום) ואף הוא דוחה את גישתו של מר בלק. גרוס הציג את עצמו בראשית דבריו כאדם שהיתה לו הזכות והכבוד להפוך את העתון ממה שיצחק רבין כינה "עתון פרראש"פי" (לפי הציטוט של מר בלק) לעתון פרו ציוני. גם יהודה לוי לפניו נטל על עצמו את האחריות במידה רבה להפיכת המדיניות המערכתית של העתון.

הבעלים, מר בלק, לא אהב, לפי כל הסימנים, את שני המאמרים הללו וב-29 בספטמבר השיב לשניהם, הפעם לא במאמר כי אם במכתב למערכת. ושוב: לא אכנס לתוכנה של התגובה, אבל כפי שציטטתי את השורות הראשונות של מאמרו הקודם, שראיתי בהן רלוונטיות מסוימת לנושא שטיפלה בו השופטת בפסק דינה, כך אצטט כמה שורות גם מן המכתב למערכת שלו, שאף הן מענינות במיוחד והפעם – שורות הסיום דווקא:

מר גרוס, מר לוי ואני כולנו כתבנו שהננו גאים בתפקיד שמילאנו בכך שה"פוסט" חדל להיות פרראש"פי. יש מקום להסתייגות לגיטימית מן ההסכם בין ישראל ואש"ף וקיוויתי שמי שהיה עורך ישתמש בצורה קונסטרוקטיבית יותר, משעשה זאת מר גרוס, בכמה שבעלי ה"גרזולם פוסט" העמידו לרשותו.

כיוון שמר גרוס הוא כבר בחזקת "מי שהיה עורך", סנוקרת זו של הבעלים בוודאי "לא תזיז לך", אם להשתמש בלשונו הבוטה של יצחק רבין, שאולי על פי הגיון ההתפתחויות הפוליטיות, עוד עלול לבקש ממר בלק שיעשה משהו שעתונו יחדל להיות כל כך...אנטי-אש"פי.

לאחר אינטרמצו זה, נחזור שוב לפסק הדין: הסוגיה שעליה נסוב פסק הדין של השופטת ברק אינה נוגעת רק לעתונות בישראל. התלבטו ומתלבטים בה הקונצרנים שמשתלטים והולכים על אמצעי התקשורת והעתונאים שעובדים בהם כמעט בכל הארצות החופשיות. אילו דוברט

עתונאים בישראל, בעיקר אלה שמופקדים על מה שעוד נותר בפובליציסטיקה ועל הטורים האישיים שלהם – ואני מכיר רבים מהם – אינם מן הזן הזה. חירותם ועצמאותם העתונאית חשובה להם מאוד והם ילחמו עליהן ללא רתיעה. יתר על כן, אם בקניין אנו עוסקים, יש גם מחלוקת בין עתונאים (כולל קריקטוריסטים וצלמים) לבין בעלי עתון או מו"ליו למי שייכת זכות היוצרים על יצירותיהם, או ליתר דיוק איזה חלק ב"קניין" זה שייך למו"ל ואיזה ליוצר. בכל המערכות שבהן העתונאים קשורים למקום עבודתם בחוזה קיבוצי, שנושא זכויות היוצרים לא טופל בו עד כה באופן יסודי, שורת "אי בהירות קונסטרוקטיבית", אם לעשות פרפרזה על הגדרה מוצלחת של קיסינג'ור, ושני הצדדים (מו"לים ועתונאים) נוהגים על פי נהלים בלתי כתובים, או על פי תקדימים. שאלמלא כן, עשרות רבות של ספרי רפורטז'ה חשובים, מסות ומאמרים, פרקי הגות, ספרי קריקטורות וצינומים לא היו מעשירים את אצטבאות ספריותינו. כל זה אמור לגבי כל העתוננים, פרט לשניים והם "גרזולם פוסט" ו"דבר" שבהם עוגנו באחרונה זכויותיהם של הנוגעים בדבר, זכות הקניין מזה וזכות היוצרים מזה, בסעיף מיוחד בחוזה הקיבוצי, עתון עתון לפי נסיבותיו.

יש יותר מנופך של אירוניה בעובדה שארבע שנים לאחר שעל ה"גרזולם פוסט" עברה התהפוכה העיסוקית, המינהלית והמערכתית-פוליטית, שבעקבותיה פרשה מן העתון קבוצה גדולה של עתונאים בכירים עם העורכים ארי ראט וארווין פרנקל בראשם, וביניהם גם התובעת במשפט הפיצויים שאנו עוסקים בו – מוצא את עצמו מר קונרד בלק (Black), הבעלים החדש של העתון, בוויכוח פוליטי על דפי אותו עתון עם כמה מעובדיו. ומי הם? מי שהוא עצמו מינה (באמצעות קבוצת הולנג'ר הקנדית, שהוא יו"ר מועצת המנהלים שלה) לנשיא ומו"ל, מר יהודה לוי, ועם מי שירש את העורכים שפרשו – מר דוד גרוס. הוויכוח הוא על העמדות שנקט "גרזולם פוסט" בנושא ההסכם בין ממשלת ישראל לאש"ף (בספטמבר השנה), כשמר בלק תומך בכל מאודו בהסכם ואילו המו"ל והעורך לשעבר מתנגדים לו, ברוח הקו הפוליטי החדש של עתונו, או שמא לצורך עניין זה צריך אני לומר – עתונם? לא אכנס כמובן לתוכנו ולפרטיו של אותו פולמוס, אבל אני חושב שלקורא העברי שאינו נזקק ל"פוסט" יהיה עניין לקרוא את השורות הראשונות במאמרו של מר בלק, שכותרתו מעידה על תוכנו: "האופציה המעשית היחידה של ישראל" ("גרזולם פוסט", 10 בספטמבר 1993). וכך אומר מר בלק:

ארבע שנות הקשר שלי עם "גרזולם פוסט", כבעל המניות הראשי בחברת האם שלו, הסכמתי בדרך כלל עם המדיניות

אם מישו או מישוהם רוצים מדיניות אחרת, הם יכולים להוציא עתון אחר."

אסיים באחת מתוך 38 החלטות של תקנון שקיבל הפרלמנט האירופי, Parliamentary Assembly Of The Council Of Europe – Recommendation 1215 – בישיבתו ביולי השנה, בנושא האתיקה העתונאית.

סעיף 32 באותה הצעת תקנון אומד:

בתוך העתונות חייבים מר"לים, בעלים ואנשי מערכת לחיות אלה בצד אלה. לצורך קיום מטרה זו, יש להתקין תקנות עבור המערכת שמטרתן להסדיר את היחסים בין העתונאים לבין המר"לים והבעלים במסגרת המדיה, בנפרד מן המתחייב כרגיל ביחסי עבודה. תקנות אלה יחייבו הקמת מועצות מערכת.

אין אני שונה באשליות. אני יודע כמה קולמוסים כבר נשברו בכמה ארגונים ארציים ובין לאומיים – בין במקצוע שלנו ובין בארגונים אחרים – במאמץ להסדיר את הבעיות שמטרידות אותנו מאז יצא לעולם העתון הראשון. אני אומר "מטרידות אותנו" כאילו היתה זו רק בעיה שלנו, העתונאים או המר"לים של העתונים. לאמיתו של דבר אלה הן בעיות שמטרידות את הממסדים הפוליטיים והחברתיים ובעיקר את ציבור הקוראים שפסק הדין של השופטת ברק מנסה גם לתת תשובה לבעית זכותם שלהם לחופש הביטוי ולעתונות חופשית. אינני רואה סיכויים רבים שהחלטות אלו או אחרות של הפרלמנט האירופי בנושא העתונות, גורלן יהיה שונה מן ההחלטות שמתקבלות מדי שנה בפדרציות הארציות והבין לאומיות של העתונאים והמר"לים. עם זאת, כיוון שלפחות היבט אחד, משמעותי מאוד של הנושא הגיע לבית המשפט, בנסיבות המיוחדות שבהן הגיע, יש לקוות שאולי אותו פן שבו עוסק פסק דינה של השופטת אלישבע ברק ישמש ציון דרך בחזית זו של יחסי בעלים-עתונאים או מר"לים-עתונאים ושל שניהם עם הציבור. ציבור שבדרך כלל נהנה לא אחת מן המתח המפרה בין הצדדים אך לפעמים גם משלם את המחיר של הסיכסוך המובנה שבין "בעלי המאה" ובעלי ה...דעות.

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)

מקסוול היה היום בין החיים היה הוא מן הסתם יכול לתרום הרבה מניסיונו לוויכוח זה (הוא הכיר את העניין מקרוב לא רק מן העתונים הבריטיים, בהם שלט כשליט יחיד, אלא גם מ"מעריב", שבעת שרכש בו תבילת מניות ניכרת, ולפני שרכש בו את רוב המניות, אולץ להסכים ל"צ'רטר" שחובר במיוחד למטרה זו. (הצ'רטר הבטיח את עצמאות המערכת ואת דרכי בחירת העורך הראשי בעתון על ידי עובדי הבכירים). אני מניח שגם רופרט מרדוק, שדומה כי איש לא יצליח עוד לעצור את מסע ההשתלטות שלו על כלי תקשורת ברחבי העולם, ניצב לא אחת בסיטואציה דומה לזו שבה עמד ה"ג'רוזלם פוסט" ונאלץ לאזן את זכויותיו כבעלים עם זכויותיהם של העתונאים, או לפחות העורכים הראשיים שהוא נוהג למנות או לפטר או לגרום להתפטרותם. פסק הדין מכיר בזכותם זו של הבעלים לפטר עורך ועתונאים ולבחור לעצמו עורך, שהשקפותיו תהיינה תואמות את השקפתו שלו. כל אלה הם בגדר חופש הביטוי של הבעלים. השאלה היא אם כאשר המר"ל אינו מפטר את העורך ואת העתונאים וממשיך להעסיקם, האם לגיטימי הדבר שהוא יתערב בעבודתם? ואם זה לגיטימי – היכן גבול הלגיטימיות של התערבות? תשובת השופטת היא חד משמעית: "מרגע שהמר"ל גמר אומר שלא לפטר את העורך, אין הוא עוד חופשי להתערב בעבודתו של זה האחרון ללא הגבלה" וכן "מובן שהוא רשאי לפטר אותו אם דרך כתיבתו לא נראית לו" עם זאת,

מבחינת האינטרס הציבורי זכות הציבור לדעת יש חשיבות למתן חופש דיבור מרבי לעורך ולעתונאים האוספים מידע ממקורות שונים המיומנים לכך ולא לאפשר לבעלים לעשות את העתון שופר לדעותיו הוא. עליו רק לדאוג לכך שהדעות תהיינה מאוזנות והמידע הנמסר לציבור יהיה מלא.

לפני שלוש שנים פירסם דין ראסק, מי שהיה שר החוץ בממשלו של הנשיא קנדי – את ספר זכרונותיו (As I Saw It) ויש בו קטע, שכאילו נכתב במיוחד לוויכוח זה. אני מביא אותו בתרגום לעברית:

למי בתקשורת שייך חופש זה? [הכוונה לחופש העתונות – ש.ר.]. האם הוא שייך לכתב, למר"ל או לעורך? אין חולק על כך שהמלה האחרונה ב"ווישינגטון פוסט" שייכת לקתדין גרהאם וברדלי (Bradlee). האם לכתבים שלהם יש חופש מעבר למה שמעניקים להם גרהאם וברדלי? ארתור סולצברגר, שהיה שנים רבות המר"ל של ה"ניו יורק טיימס" אמר לי פעם על כוונתו: "כל עוד אני יכול לשמור על זכות ההצבעה של אשתי במועצת המנהלים, המדיניות של ה"נירירוק טיימס" תהיה המדיניות שלי.